

WORDS IN THE MEANING OF THE WORDS IN THE WORKS OF BERDAK

Umarova Umitai

Senior teacher

Innovative Institute of Nukus

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14557891>

ARTICLE INFO

Received: 19th December 2024

Accepted: 25th December 2024

Online: 26th December 2024

KEYWORDS

Berdaq, lyrics, poems, vocabulary, Turkic languages, Karakalpak language.

ABSTRACT

The article examines the specific features of Berdak's work from a lexical point of view. The article also analyzes administrative words in the poet's poems.

СЛОВА В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ БЕРДАКА СО ЗНАЧЕНИЕМ СЛОВА

Умарова Умитай

Стажёр преподаватель

Нукусский инновационный институт

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14557891>

ARTICLE INFO

Received: 19th December 2024

Accepted: 25th December 2024

Online: 26th December 2024

KEYWORDS

Бердак, тексты песен, стихи, лексика, тюркские языки, каракалпакский язык.

ABSTRACT

В статье рассматриваются уникальные аспекты творчества Бердака с лексической точки зрения. В статье также анализируются административные слова в стихотворениях поэта.

БЕРДАҚ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ ЛАЎАЗЫМ МӘНИСИНДЕГИ СӨЗЛЕР

Умарова Умитай

Стажёр оқытыўшы

Нукус инновацион институты

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14557891>

ARTICLE INFO

Received: 19th December 2024

Accepted: 25th December 2024

Online: 26th December 2024

KEYWORDS

Бердақ, лирика, поэма, лексика, туркий тиллар, қорақалпоқ тили.

ABSTRACT

Мақолада Бердақ ижодининг ўзига хос жиҳатилари лексик нуқтайи назардан кўриб чиқилади. Шунингдек, мақолада шойир шерларида админстратив сўзлар таҳлил қилинади.

Бердақ шайыр дөретпелеринде халықтың күн-көриси, жасаў шараятлары, үстем класс ўәкиллериниң елди басқарыўдағы адам айтып болмаслық қысыўметлерин қосықлары хәм көлемли поэмаларында көркем тил менен шебер сўўретленген. Мәселен, Жаңа дәўирге дейинги ел басқарыўшыларды, яғный ең жоқарғы хәкимшилик атағы әсиресе, Россияда елди басқарыўшы монарх-патша деп аталып, усы атақ қарақалпақлар арасында патша, шах түринде қолланылғанын шайырдың мынандай қосық қатарларынан көремиз:

Бул дўнья дўнья болғалы,
Патша әдил болған емес.
Шайырлар қәлем алғалы,
Хатқа туўры салған емес. (Болған емес)

Ямаса:

Бардық тақсыр хаялларға,
Күлки болдық биз оларға,
Шахымыз қапа боларға,
Хәш дәрек жоқ деген екен (Ақмақ патша)

сыяқлы қатарлардан көриўге болады.

Қарақалпақ тилиниң түсиндирме сөзлигинде [2] «хан» сөзине төмендегише анықлама берилген: 1. Өткен заманларда мәмлекет басында турып елди, халықты басқарған адам; 2. Айырым елдерде, халықларда баладан-балаға, нәсилден-нәсилге киятырған дворянлық дәрежедеги адам; 3. Бир истиң маманы яки бир топар адамлардың жасы үлкени, басшысы; 4. Қурғын, бай. (ҚТТС, IV том, 453-бет)

Бул атама шайыр шығармаларында да гезлеседи:

Айтып барың ханымызға
Хазар бермең жанымызға
Сүйинши соратып жоқ қызға
Сынап едик,-деген екен. (Ақмақ патша)

Аталған сөз өзбек, қазақ хәм т.б. түркий тиллеринде де қолланылып, ол тийкарынан феодаллық дәўирдеги гейпара түркий хәм монғол халықларында болған ел басқарыўшылардың лаўазымы болған. [3]

Изертлеўши М.Қурбанова: «Шоқ, хон, олампаноқ лексемаларын бириктириўши улыўма белги-олардың дизиминде белгили бир аймақты (мәмлекет, ўәлаят, қала) басқараўшы «уллы лаўазым ийеси» сыяқлы семалардың бар екенлиги» – дейди. [4]

Айырым ислам мәмлекетлериндеги ханның яки патшаның ең жақын ақылгөйи, жәрдемшисин, сондай-ақ шығыс мәмлекетлеринде министрди ўәзир деп атаған. (ҚТТС, IV том, 422-бет)

Аталған сөз Бердақ дөретпелеринде де ушырасады:

Бул кетистен Зәриў кетти,
Ўәзирдин қасына жетти,
Келгенлигин баян етти,
Олар хәм қуўанған екен. (Ақмақ патша)

Ерте дәуірде хұқимдар, бийлик етиўши, яғный елдеги мәмлекетлик бийликти атқарыўшылар менен басқарыўшыларды лаўазымына қарап хұқимдар деп атаған. (ҚТТС, IV том, 480-бет)

Ондай шахслар төмендегише сүүретленген:

Хұқимдары муртын таўлап,
Сум нәпсиниң кеўлин аўлап,
Ылақ маңырап, қозы шуўлап,
Журты ўайран болған екен. (Ақмақ патша)

Жаңа дәуірге дейинги Хийўа ханлығында «Инағу бек» деп аталған хәкимшилик лаўазымы да болған. (ҚТТС, II том, 271-бет). Шайырдың «Болған емес» қосығында бул лаўазым төмендегише сөз етиледі:

Инағу бектиң баллары,
Бәрине жетти қоллары,
Қыйсық болса да жоллары,
Хеш ўақ қарып талған емес. (Болған емес)

Ал, қарақалпақ тилиниң түсиндирме сөзлигинде «Аға бий» сөзине мынандай түсиник берилген: 1. Хәмел, бийлик; 2. Ойынның түри. Отырыспаларда көпшиликтиң ишинен бирейин аға сайлайды, ойын оның басшылығында алып барылады, сол адам не айтса, сөзсиз орынланыўы тийис. Халықтың үрп-әдет, дәстүринен қалған «ағабий» ойыны ойналады. (ҚТТС, I том, 25-бет)

Бул сөз Бердақ шығармаларында да гезлеседи:

Ийшанларда мириўбет жоқ,
Ағабийде әдалат жоқ,
Байда қайыр сахаўат жоқ,
Бир инсапқа кирген емес. (Болған емес)

Сондай-ақ, шайыр дәретпелеринде «Аға бек» атамасы да гезлеседи. Ол тийкарынан: 1. Басқарыўшы, шөлкемлестириўши, басшылық етиўши киси; 2. Меншикли ат, исим (ҚТТС, I том, 25-бет) мәнилери аңлатады. Шайыр:

Ағабеглер сыртым пүтин,
Ишим жанып болды түтин,
Асырып залымлар исин,
Хеш бир реҳим қылған емес, (Болған емес)

- деп келтиреді.

Шебер қәлем ийеси жасаған дәуірде «Қусбеги» атамасы да қолланылған. Ол: 1. Хан заманындағы ханның хызметин ислейтуғын хәмелдардың лақабы, хызмет аты; 2. Қусларды қолға үйретиўши, тәрбиялаўшы, қараўшыны аңлатқан. (ҚТТС, III том, 197-бет)

Шайыр дәретпелеринде бул сөз төмендегише тәрийпенген:

Ашыўы келди, атланды,
Қусбеги, метер тоқталды,
Қылышын алып оқталды,
Қәхәрленди Айдос баба.

Ис жаманға енди кетер,
Бул киси айтқанын етер,
Тәўбе қылып қусбеги метер,
«Қойдық», - деди Айдос баба. (Айдос баба)

Бурынғы Хийўа ханлығында «жасаўыл басы» деп аталатуғын әскерий ҳәмел аты да қолланылған:

Жасаўыл басы ҳәм келди,
Араллы қалпақ жәм болды. (Бердақ, ҚТТС, II, 184-бет)

Буған қосымша Хийўа ханы заманында ҳәкимлердиң буйрығын орынлаўшы адамды «жасаўыл» деп атаған:

Ханнан келген жасаўыллар,
Елден сайлап қыз алғанлар,
Әззиге зорлық қылғанлар,
Бул атаўға келген екен...

Шыдамы бермей сонша күшке,
Еңбеклери кетип ешке,
Маңлайша қулады ишке,
Жасаўыллар кирген екен. (Ақмақ патша)

XVIII-XIX әсирлердеги Хийўа ханлығында «жәллад» сөзи: 1. Өлим жазасы ҳаққында берилген хүкимди орынлаўшы адам; 2. Патшаның, ханның жеке қорғаўшысы; 3. Мийримсиз адам, қанхор, зулым мәнилерин аңлатқан. (ҚТТС, II том, 190-бет)

Шайыр:
Аярлық енди не қалды,
Кеўли тағы дәртке толды,
Және бир топ жәллад келди,
Патшасы жиберген екен, - деп келтиреді. (Ақмақ патша)

Өткен заманлардағы Хийўа ханлығындағы ҳәмелдарлар арасында «метер» лаўазымы да болған. Аталған хызметтеги адам тийкарынан ханның ғәзийнесине жуўап берген. (ҚТТС, III том, 299-бет)

Бундай адамлар шайыр дәрәтпелеринде төмендегише сүўретленген:
Әўелинде тил алмады,
Сөзине қулақ салмады,
Метердиң жаны қалмады,
Шабар болды Айдос баба. (Айдос баба)

Бийлик сүрди жети пушты,

Ким қылыпдур бундай исти,
Метердиң зэрреси ушты,
Айбат етти Ерназар бий. (Ерназар бий)

Солай етип, Бердақ шайыр өз заманындағы социальлық теңсизликлерди жүзеге келтириўши жоқарғы класс ўәкиллери, олардың лаўазымлары ҳәм атқарған хызметлерин әдебий тилимиздеги көркемлеў қураллары арқалы әдил түрде баҳалап, тарийхымызға мийрас етип қалдырған.

References:

1. Ибрагимова О. «Бобурнома»даги унвон ва мансаб номлари. «Ўзбек тили ва адабиёти» журналы. 2008, №4, 106-бет.
2. Қарақалпақ тилиниң түсиндирме сөзлиги (4 томлық). I том 1982; II том 1987; III том 1988; IV том 1992.
3. Қазақ тілінің түсиндирме сөздігі. X том, Алма-Ата, 1986.
4. Қурбанова М. «Соҳибқирон» дастонида тарихий сўзларнинг ўрни. «Ўзбек тили ва адабиёти» журналы. 2008, №4, 69-бет.
5. Бердақ. Сайланды шығармалары. Нөкис, 1997.